

## СЛОБОДА МЕДИЈА И УНИВЕРЗАЛНА ЉУДСКА ПРАВА

Доц. др Анђела Купрешанин Вукелић

Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци<sup>405</sup>

**Апстракт:** У домену медија посебно су значајна универзална људска права која подразумевају право на слободу мишљења и изражавања, као и то да свако има право да тражи, прима и шири информације и идеје било којим средствима, укључујући и средства јавног информисања, и без обзира на границе. Универзална декларација о људским правима један је од незаобилазних међународних докуманата у контексту регулације сфере медија, тј. усклађивања националне медијске (само)регулативе са овим документом. Полазећи од тога у фокусу овог рада јесте анализа националне медијске регулативе на нивоу Босне и Херцеговине и Републике Српске у односу на Универзалну декларацију о људским правима и испитивање нивоа поштовања принципа слободе у раду професионалних комуникатора, укључујући и принципе који представљају примарне индикаторе нивоа његовог уважавања, као што су принципи истинитости, објективности и правде. Циљеви рада усмјерени су на утврђивање нормативног контекста и стварног стања у новинарској пракси у Босни и Херцеговини и Републици Српској у погледу поштовања принципа слободе, као неопходним предусловом за професионално дјеловање медија, тј. дјеловање у интересу јавности. Професионални и слободни медији представљају у савременом друштву значајану претпоставку за остваривање људских права, јер као доминантни извори информација медији подразумевају бројне функције које у зависности од нивоа њихове слободе и професионализма могу бити друштвено корисне, с једне стране, или проблематичне у контексту доприноса друштвеним вриједностима и интересима, с друге стране. Сходно предмету и постављеним циљевима, истраживање се у раду заснива на примјени три истраживачке технике: тематској анализи националног регулаторног и саморегулаторног оквира релевантног за остваривање слободе медија, анкетном упитнику и интервјуу.

**Кључне ријечи:** новинарство, медији, универзална људска права, медијска регулатива, новинарска етика.

## Увод

Функције медија и новинарства су многобројне и значајно су комплексније од опште триологије функција на информативну, образовну и забавну. Наиме, медији поред наведених, подразумевају и сљедеће функције: артикулација, *Agenda Setting*, критика и контрола, социјализација и „вођство“ и интеграција (Rus-Mol i Zagoras Keršerer, 2014: 19-27). Њихов значај посебно је оснажен појавом интернета и уопште развојем ИКТ-а, као и њиховом пенетрацијом у различите сфере живота савременог човјека, као што су комуникација, образовање, политичко и уопште друштвено партиципација, забава, информисање и др. Полазећи од наведеног, веома је важно да медији и новинарска професија буду ослобођени од различитих видова инструментализације и да дјелују проактивно, превентивно, конструктивно и професионално, истовремено промовишући основна људска права и слободе и значај њиховог уважавања. Слобода медија није апсолутно право у смислу да медији могу да извјештавају и дјелују произвољно, друштвено неодговорно и непрофесионално. Напротив, свака злоупотреба потенцијала медијског простора и њихове моћи изискује примјену посебних механизма санкционисања. У односу на принцип слободе као фундаментални принцип у новинарској

<sup>405</sup> [andjela.kupresanin-vukelic@fpn.unibl.org](mailto:andjela.kupresanin-vukelic@fpn.unibl.org)

професији и пракси, који неријетко може бити злоупотребљен у контексту задовољавања интереса супростављених интересу јавности, принципи истинитости, објективности и правде су сами по себи афирмативни и неопходни за професионално новинарство уз уважавање професионалних стандарда.

Један од нужних предуслова за остваривање слободе медија јесте нормирање овог питања кроз националну медијску регулативу, чему значајно могу допринијети и саморегулаторни механизми. Полазећи од тога, предметом истраживања у овом раду обухваћени су нормативни оквири Босне и Херцеговине (БиХ) и Републике Српске (РС), анализа стварног стања у погледу поштовања принципа слободе, истинитости, објективности и правде из перспективе професионалних комуникатора, и идентификовање опструктивних механизма у погледу њиховог поштовања из перспективе менаџера медијских организација. Циљеви рада усмјерени су на утврђивање нормативног и стварног стања у новинарској професији и пракси у БиХ и РС у погледу потенцијала за остваривање фундаменталних новинарских принципа, што значајно детерминише ниво уважавања, промовисања и афирмисања универзалних људских права.

Сходно предмету и циљевима истраживања као три релевантне истражичке технике у раду су коришћене: тематска анализа садржаја, анкетно испитивање и интервју. Тематском анализом националног регулаторног и саморегулаторног оквира обухваћене су перфектуирани јединице устава, закона и подзаконских аката, етичких кодекса, као и њихова усклађеност са одредбама садржаним у Универзалној декларацији о људским правима. Испитивањем је обухваћено укупно 165 професионалних комуникатора запослених у 27 медијских организација на простору БиХ.

### **Нормативни оквир као инструмент у остваривању слободе медије и слободе изражавања**

Држава као регулатор у домену јавног комуницирања усклађивање различитих интереса остварује доношењем позитивних правних прописа на различитим нивоима. У том смислу, могућа су три нивоа на којима се на национално-државном плану позитивни правни прописи доносе.<sup>406</sup> Поред тога, постоје и подзаконски акти донесени на нивоу регулаторних тијела у виду уредби, кодекса или других аката који се односе на одређене или специфичне сегменте медијског система и на област јавног комуницирања.

С друге стране, нормативни оквир медијских система сачињен је и од етичких норми донесених на нивоу удружења професионалних комуникатора и саморегулаторних тијела. Заступљеност саморегулаторних тијела и професионалних кодекса у домену комуницирања посредованог масовним медијима, јасни су показатељи прибјегавања стратешкој употреби нормативне етике, чија је сврха „пружити, прокламовањем норми, повољну слику о професији или о медију, створити климу поверења у јавности, обезбедити признавање и што већи кредибилитет и одвратити државне власти од мешања у регулисање новинарства“ (Kornić, 1999: 22). Наиме, оснивање саморегулаторних тијела и доношење етичких кодекса кореспондира са увођењем принципа слободе медија. У том смислу је нужна усаглашеност између правних и етичких норми, њихова примјена, те усклађеност са међународним стандардима у сфери јавног комуницирања.

Норме међународног права, с обзиром на обавезу усклађивања националних прописа са одредбама садржаним у њима, посредно утичу и на начин функционисања медија у оквиру националних граница. Тако се поједини принципи стандардизују и постављају као универзални на међународном или глобалном нивоу. Поред међународних докумената који се примарно не односе на медије, али су једним дијелом примјениви и обавезујући и у овом сегменту, попут Универзалне декларације о људским правима, донесени су и бројни експлицитно медијски међународни прописи.

<sup>406</sup> Први ниво – само један законски акт, основни закон/устав; други ниво – позитивни правни прописи као системски закони у области јавног комуницирања; и, трећи ниво – позитивни правни прописи који се односе на друге области друштвеног живота, „али се дотичу јавног комуницирања у свим тачкама пресека медијског система са осталим друштвеним подсистемима“ (Милетић, 2014: 12–13).

На изражено угрожавање слободe изражавања упућују бројна истраживања интернационалног карактера.<sup>407</sup> Она показују да за остваривање слободe изражавања и слободe медија није довољно њихово нормирање кроз позитивне правне прописе донесене на међународном и националном нивоу или кроз етичке нормe, већ је нужно осигурати и механизме који ће допринијети њиховом остваривању у пракси. С друге стране, недвојбено је да нормативни оквир заснован на демократским принципима представља један од нужних предуслова за конфигурисање медијског простора погодног за примијењивање принципа слободe и одговорности у јавном комуницирању.

### **Анализа садржаја позитивних правних прописа и етичких кодекса релевантних за остваривање слободe медија и слободe изражавања у БиХ и РС**

Сходно уређењу, БиХ је комплексније нормативно уоквирена „позитивним правним прописима на национално-државном, ентитеском и интернационалном нивоу, кроз нормe међународног права које су и формално саставни дио националног правног система“ (Trninić & Kupresanin Vukelić, 2021: 184). У том смислу, нормирање слободe медија, као и универзалних људских права у погледу њиховог уважавања и промовисања из перспективе медијске праксе и дјеловања, нужно је анализирати полазећи од устава донесених на различитим нивоима, а потом закона донесених на националном и ентитеским нивоима. Такође, анализом је неопходно обухватити и подзаконске акте који једним дијелом или у цијелости нормирају слободу медија на простору БиХ, као и етичке нормe донесене на нивоу саморегулаторног тијела или професионалних удружења. Упркос дерегулацији медија на свјетском нивоу, у савременим медијским системима, укључујући и БиХ и РС, држава је опстала у улози регулатора, а „кључни концепт код објашњавања легитимности државног дјеловања у осјетљивом медијском подручју, обиљеженом идејама слободe изражавања и слободe медија, јесте појам јавног интереса“ (Džihana, 2022: 66).

Полазећи од устава, анализом су обухваћени Устав Босне и Херцеговине, Устав Републике Српске и Устав Федерације Босне и Херцеговине. Уставно нормирање људских права и слобода на сва три нивоа заснива се на међународним правним стандардима, тј. на одредбама садржаним у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода.<sup>408</sup> Иако сва

<sup>407</sup> У овом контексту релевантно је праћење извјештаја МПМ (*MPM – Media Pluralism Monitor*) који се заснивају на научном и холистичком приступу у истраживању европских медијских система о ризицима у погледу остваривања медијског плурализма и слободe медија. МПМ је истраживачки алат израђен за процијену потенцијалних ризика за медијски плурализам у земљама чланицама Европске уније и појединим земљама кандидатима за чланство у ЕУ (Србија, Република Сјеверна Македонија, Црна Гора, Албанија и Црна Гора) (<https://cmpf.eu.eu/media-pluralism-monitor/>). Посљедња два извјештаја упућују на „општу стагнацију или погоршање стања медијског плурализма и слободe медија у све четири области (основна заштита, тржишни плурализам, политичка независност, друштвена партиципација)“ (Kupresanin Vukelić, 2022: 753), нарочито у погледу заштите слободe изражавања, права на приступ информацијама и заштите стандарда новинарске професије (Исто). У посљедњем извјештају под називом „Monitoring media pluralism in the digital era“ (Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2022) се истиче да је слобода изражавања де јуре (*lat. de jure*) заштићена кроз уставе и законе, кији су усклађени међународним стандардима, док су њихова имплементација и спровођење и даље проблематични.

<sup>408</sup> Устав БиХ члан II („Људска права и основне слободe“) став 1: „Босна и Херцеговина и оба ентитета ће осигурати највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода“. Став 2. члана II: „Права и слободe предвиђени у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и у њеним протоколима директно се примјењују у Босни и Херцеговини.“ (Устав БиХ, члан II, став 1. и став 2).

три устава садрже одредбе којима се гарантује слобода мишљења и изражавања<sup>409</sup>, Устав РС је у том смислу прецизнији и садржајнији.<sup>410</sup> Издвојени чланови и одредбе Устава РС указују на нормативно погодну основу за остваривање слободе медија и професионалног новинарства. У Анексу Устава Федерације БиХ наводи се укупно 21 међународна конвенција и декларација, међу којима су наведене и Универзална декларација о људским правима (Генерална скупштина УН-а, 1948) и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (Савјет Европе, 1953). Значај Конвенције произилази из тога што је овим документом право на слободу изражавања нормирано као право које није апсолутно, тј. његово уважавање подразумијева и одређене дужности и одговорности,<sup>411</sup> што доприноси спречавању злоупотребе овог права у ситуацијама у којима његово остваривање доприноси угрожавању неких виших интереса (Купрешанин Вукелић, Ђурић и Савић, 2022: 41).

Један од закона који својим садржајем обухвата заштиту слободе јавног информисања и слободе изражавања јесте Закон о јавном информисању („Службени гласник РС“ бр. 10/97) донесен на нивоу РС. Међутим, закон је донесен 1997. године и његов садржај у значајној мјери није усклађен са актуелним тенденцијама на медијском тржишту. Упркос томе, Закон о јавном информисању нормира поједине аспекте значајне у контексту остваривања слободе медија и права грађана на истинито и објективно информисање.<sup>412</sup> Законом о јавном информисању нису обухваћени онлајн медији, који данас представљају доминантан извор информација и веома изазовну медијску сферу у погледу остваривања универзалних људских права на слободу мишљења и изражавања.

Законом о комуникацијама („Службени гласник БиХ“ бр. 31/03)<sup>413</sup> јасно је нормирана сфера у вези са радом конвергентног регулатора у БиХ, тј. Регулаторне агенције за комуникације (члан 1. став 1). У члану 4. Закона о комуникацијама у којем се дефинишу регулаторни принципи емитовања и телекомуникација такође се наводи да они обухватају „заштиту слободе изражавања и разноликости мишљења поштујући општеприхваћене стандарде понашања, недискриминације, правичности, тачности и непристрасности“ (члан 4. став 1).

<sup>409</sup> Како би се уставне одредбе које се односе на слободу изражавања примјењивале у новинарској пракси, високи представник је у јулу 1999. године донио *Одлуку о слободи информисања и укидању кривичне казне за увреду и клевету* („Службени гласник БиХ“ бр. 14/99).

<sup>410</sup> Дио II („Људска права и слободе“) Устав РС члан 25: „Зајамчена је слобода мисли и одређене савјести и увјерења, као и јавног изражавања мишљења“. Чланом 26. је „зајамчена слобода штампе и других средстава јавног обавјештавања“, забрањена „цензура штампе и других видова јавног обавјештавања“, гдје се додаје да су „средства јавног обавјештавања дужна да благовремено, истинито и објективно обавјештавају јавност“.

<sup>411</sup> Први став члана 10. гласи да „свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу мишљења и слободу примања и преношења информација и идеја, без мијешања јавне власти и без обзира на границе.“ Други став каже да остваривање ових слобода укључује и обавезе и одговорности и да у том смислу може подлијегати формалностима, условима, ограничењима или санкцијама предвиђеним законом.

<sup>412</sup> Члан 1 дио I (Основне одредбе: „Јавно информисање је слободно. Сва правна и физичка лица имају право да се баве јавним информисањем.“). Члан 2 гарантује обезбјеђивање услова за „јавно информисање грађана и слободно истраживање, прикупљање, саопштавање, објављивање и ширење информација и идеја које се односе на питања од јавног значаја (интереса)“. Члан 5. каже да „јавна гласила не подлијежу цензури“, те да су дужна „да истинито, објективно и благовремено обавештавају јавност“. Одредбе садржане у Закону о јавном информисању које се односе на слободу јавног информисања и права и дужности јавних гласила одговарају члановима и одредбама који су у Уставу РС обухваћене дијелом II („Људска права и слободе“).

<sup>413</sup> Закон је након доношења неколико пута ревидиран, тј. подлијегао је измјенама и допунама.



У погледу остваривања права на информисање и уопште демократизације медијског система јесте усвајање Закона о слободи приступа информацијама („Сл. гласник РС“ бр. 20/01), Закона о слободи приступа информацијама у Федерацији Босне и Херцеговине (“Сл. новине Федерације БиХ”, бр. 32/2001) и Закон о слободи приступа информацијама у Босни и Херцеговини („Сл. гласник БиХ“ бр. 28/00). Овим законима установљено је опште право јавности на слободан приступ информацијама (члан 1). Значајани у контексту слободе медија и уважавања универзалних људских права јесу и Закони о заштити од клевете донесени на четири нивоа (Кривични закон БиХ, Кривични закон ФБиХ, Кривични закон РС и Кривични закон Брчко дискретка БиХ). РС је прва усвојила Закон о заштити од клевете, заснован на европским стандардима, првенствено на Европској конвенцији о људским правима и слободама (члан 10). Овим законима такође се подстиче и штити право на слободу изражавања уз нормирање одговорности медија и новинара ако проузрокују штету угледу физичког или правног лица изношењем или преношењем неистинитих садржаја.

Поред државног регулисања медија, које би требало да тежи успостављању одговарајућег система „који приморава медије на друштвену одговорност“, у контексту развоја друштвено одговорног и слободног новинарства значајно је поштовање професионалне етике од стране медијских радника, етике захваљујући којој могу да се одупру различитим видовима притисака и да се „заузму за оно што је, по њиховом мишљењу, у интересу друштва“ (Де Берг, 2007: 102). У овом погледу на простору БиХ и РС релевантно је дјеловање професионалних удружења<sup>414</sup> и саморегулаторног тијела.<sup>415</sup> Једна од примарних функција Савјета за штампу јесте управо заштита медија од свих притисака који угрожавају слободу информисања и слободу медија, на што упућује и садржај Кодекса. У овом контексту су, поред општих одредби у оквиру којих се наводи да ће се медијски радници придржавати стандарда људских права дефинисаних у међународним и националним актима о људским правима, кључни члан 1 (Рад у интересу јавности) и члан 2 (Уредничка одговорност).

### Методолошки оквир истраживања

Сходно природи проблема истраживања којим су обухваћене анализа националне медијске регулативе на нивоу БиХ и РС у односу на Универзалну декларацију о људским правима, као једног од незаобилазних међународних докуманата у контексту регулисања сфере медија и испитивање нивоа поштовања принципа слободе у раду професионалних комуникатора, укључујући и принципе који представљају примарне индикаторе нивоа његовог уважавања (истина, објективност и правда), постављен је методолошки оквир истраживања.

Циљеви рада усмјерени су на утврђивање нормативног контекста (*de jure*) и стварног стања (*de facto*) у новинарској пракси у БиХ и РС у погледу поштовања фундаменталних новинарских принципа. Професионални и слободни медији су једна од неопходних претпоставки за остваривање људских права у савременом информационом друштву, јер су начином њиховог извјештавања условљене и њихове функције које могу бити друштвено корисне или проблематичне у случајевима злоупотребе медијског простора и инструментализованог дјеловања професионалних комуникатора.

Истраживањем је обухваћено укупно 150 новинара запослених у 27 према начину управљања и финансирања дивергентних модела медијских организација (јавна служба, профитно-комерцијални, цивилни) и 10 менаџера који су у зависности од модела медијске организације у улози власника или директора медија. Различити модели медијских

<sup>414</sup> Удружење „БХ новинари“, Удружење новинара Републике Српске и Клуб новинара Бања Лука припадају професионалним удружењима.

<sup>415</sup> У домену саморегулације значајно је оснивање Савјета за штампу, који је прерастао у Савјет за штампу и онлајн медије и у том домену је релевантан је Кодекс за штампане и онлајн медије који је усвојен 1999. године од стране свих удружења новинара Босне и Херцеговине. Од тада је ревидиран и допуњаван, а посљедњи пут у августу 2022. године (<https://www.vzs.ba/index.php/vijece-za-stampu/kodeks-za-stampu-i-online-medije>).

организација у истраживању су одређени као субузорци, тј. укупан узорак од 150 новинара је анализиран и у односу на то у којем од наведених модела су запослени професионални комуникатори.

Поред претходно елабориране тематске квалитативне анализе националног регулаторног и саморегулаторног оквира у домену који је релевантан за остваривање слободе медија, истраживање се заснива на анкетном теренском испитивању којим је обухваћено 150 новинара и интервјуисању 10 менаџера медијских организација. Примјеном „мјешовитог дизајна“, тј. спровођењем анкетног истраживања у мјешовитом приступу, који у случају писане комуникације подразумијева употребу упитника, а у случају структурисаног интервјуа и усмене комуникације списак питања, као основних мјерних инструмената, настојао се подићи ниво квалитета анкетног истраживања (Popadić, Pavlović i Žezelj, 2018). Оправданост упитника као најпогоднијег мјерног инструмента детерминисана је величином узорака (150 новинара), док је за значајно мањи узорак (10 менаџера) као најпогоднији процијенен „интервју лицем у лице“ (Исто: 321).

Резултати истраживања указују на ниво поштовања, односно кршења одређених новинарских принципа, чије уважавање представља нужну претпоставку за слободно, професионално и одговорно дјеловање медија и новинара. С друге стране, њихово непоштовање указује на угрожавање права, које нормирано чланом 19. Универзалне декларације о људским правима који гласи да „свако има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири информације и идеје било којим средствима и без обзира на границе“. Истраживањем је обухваћено испитивање нивоа поштовања, односно кршења следећих принципа новинарске етике: принцип истинитости, принцип објективности, принцип слободе и принцип правде.

Истраживање је реализовано у периоду од 1. октобра 2016. године до 20. фебруара 2017. године.<sup>416</sup> Упркос временској дистанци у односу на период у којем је истраживање проведено, резултати представљају релевантну основу за процијену нивоа слободе медија из перспективе професионалних комуникатора и нивоа поштовања највиших новинарских принципа, јер се од тада до данас нису догодиле промјене које би могле значајно да утичу на ове аспекте новинарске професије и праксе на медијском простору БиХ.

Садржај другог мјерног инструмента, тј. интервјуа намијењеног менаџерима медија конципиран је тако да обухвата различите аспекте значајне у контексту разумијевања начина дјеловања медија. Међутим, сходно предмету истраживања овдје су анализирани одговори менаџера медија који указују на ниво поштовања принципа новинарске етике у пракси и заступљености (не)професионалног извјештавања у медијима, као и одговори на питања усмјерена на идентификовање чиниоца који доминантно доприносе кршењу етичких принципа у медијском извјештавању и развијању концепта непрофесионалног и неодговорног новинарства.<sup>417</sup>

Главна хипотеза у раду је да су медији у БиХ и РС декларативно слободни, али да је примјена професионалних и етичких стандарда на којима се заснива концепт слободног дјеловања медија усмјереног ка остваривању универзалних људских права у пракси проблематична.

<sup>416</sup> Емпиријски дио рада заснива се на једном дијелу истраживања које је проведено у сврху израде докторске дисертације “Информационе детерминанте медијског система Републике Српске у глобалној медијасфери” ауторке Анђеле Купрешанин Вукелић. Дисертација је успјешно одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву у септембру 2018. године.

<sup>417</sup> Интервјуисање менаџера медија проведено је у истом периоду у којем је реализовано анкетно испитивање новинара и овом истраживачком техником обухваћени су власници и директори различитих модела медија. Менаџери су интервјуисани у сједиштима медијске организације којом управљају.

## Резултати истраживања

Претходно представљена сазнања до којих се дошло квалитативном анализом садржаја документа, који чине нормативни оквир дјеловања медија на простору БиХ и РС, укључујући и саморегулаторне инструменте, показују да су професионални новинарски стандарди и принципи новинарске етике њима обухваћени. У том контексту, новирима запосленим у различитим моделима медијских организација постављено је питање усмјерено на утврђивање нивоа познавања нормативног оквира медијског простора обухваћеног истраживањем у домену медијске регулативе.

**Табела 1. Бројчана (*n*) и процентуална (%) заступљеност става „новинари и познавање медијске регулативе“ у односу на различите моделе медијских организација**

Медијске организације	У потпуности сам упознат/-а		Дјелимично сам упознат/-а		Нисам упознат/-а	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Комерцијални медији	22	27,2	56	69,1	3	3,7
Јавни медији	19	44,2*	22	51,2	2	4,7
Цивилни медији	3	30,0	7	70,0	0	0
Друго	2	12,5	12	75,0	2	12,5

Увидом у табелу уочава се да је највећи број испитаника дјелимично упознат са правним нормама које регулишу начин рада новинара у медијима (97 испитаника, тј. 64,67%), док је укупно 46 испитаника (30,67%) у потпуности упознато с регулаторним оквиром. Уочљиво је да су у највећем проценту у потпуности упознати са правним нормама испитаници који раде у јавним медијима (44,2%), док је овај став процентуално најмање заступљен у медијима који припадају другачијем моделу организовања (12,5%) и у комерцијалним медијима (27,2%). Укупно седам испитаника (4,67%) уопште није упознато с медијском регулативом. Најизраженија заступљеност дјелимичног познавања регулаторног оквира у сваком субузорку значајно условљава ефективност њихове примјене у пракси.

На основу установљене заступљености кодекса којима су обухваћени етички принципи и правила у раду професионалних комуникатора, испитаницама су постављена питања усмјерена на идентификовање степена у којем су професионални комуникатори упознати с њиховим садржајем, полазећи од тога да је предуслов за њихово поштовање у пракси, неопходно и њихово познавање.

**Табела 2. Бројчана (*n*) и процентуална (%) заступљеност става “новинари и познавање етичких кодекса“ у односу на различите моделе медијских организација**

Медијске организације	Без одговора		У потпуности		Дјелимично		Не	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Комерцијални медији	1	1,2	31	38,3	45	55,6	4	4,9
Јавни медији	0	0	19	44,2"	21	48,8	3	7,0
Цивилни медији	0	0	6	60,0*	4	40,0	0	0
Друго	0	0	3	18,8	10	62,5	3	18,8

Приказани резултати показују да су новинари, као и са правним нормама, у највећем проценту дјелимично упознати са садржајем професионалних кодекса (80 испитаника, тј. 53,33%). Укупно 59 (39,33%) испитаника у потпуности је упознато с њиховим садржајем. Знатно мањи број новинара није упознат са садржајем кодекса (10 испитаника, тј. 6,67%). У односу на различите субузорке, уочљиво је да је у цивилним (60%) и јавним (44,2%) медијима процентуално најзаступљенији став у *потпуности*, док је дјелимично познавање садржаја кодекса процентуално најизраженије у медијима који припадају другачијем моделу

организовања (60%) и у комерцијалним медијима (55,6%). Са садржајем кодекса у највећем проценту нису упознати новинари запослени у медијима који припадају другачијем моделу организовања (18,8%).

С обзиром на чињеницу да су новинари непосредно и континуирано ангажовани у процесу припреме и креирања медијских садржаја, испитивање интензитета кршења етичких принципа и непоштовања професионалних стандарда из њихове перспективе процијењено је као неизоставно.

**Табела 3. Бројчана (n) и процентуална (%) заступљеност става „новинари и кршење принципа новинарске етике“**

Етички принципи	Без одг.		Никада		Ријетко		Често		Увијек	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
<b>Истина</b>	4	2,67	90	60,0	8	5,33	6	4,00	42	<b>28,0</b>
<b>Објективност</b>	3	2,00	71	47,33	23	15,33	18	12,0	35	<b>23,33</b>
<b>Слобода</b>	4	2,67	65	43,33	30	20,0	14	9,33	37	<b>24,67</b>
<b>Правда</b>	4	<b>2,67</b>	<b>76</b>	<b>50,67</b>	<b>20</b>	<b>13,33</b>	<b>16</b>	<b>10,67</b>	<b>34</b>	<b>22,67</b>

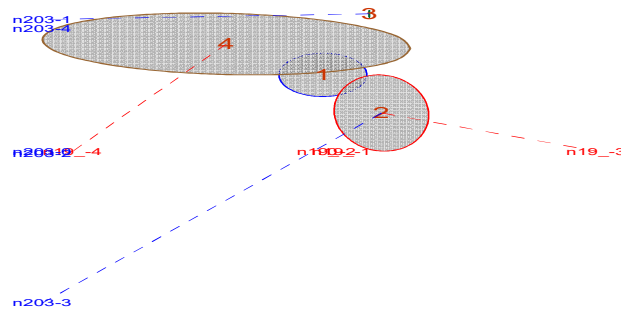
Резултати представљени у табели показују да новинари различитим интензитетом крше различите принципе новинарске етике. Уочљиво је да највећи број испитаника никада не крши принцип истинитости (90 испитаника – 60%), док је заступљеност става *никада* најмања у кршењу принципа слободе (65 испитаника – 43,33%). Примјетно је, такође, да је истовремено у погледу кршења ових принципа заступљеност става *увијек* најизраженија, јер 42 испитаника (28%) увијек крше принцип истинитости, док принцип слободе увијек крши 37 испитаника (24,67%), при чему је највећи укупан број испитаника који различитим интензитетом овај принцип крше (81 испитаник, тј. 54%). Резултат показује да више од половине новинара (54%) крши принцип слободе, док укупно 56 новинара (37,33%) различитим интензитетом крши принцип истинитости. У погледу принципа објективности уочљиво је да, поред највише заступљеног става *никада* (71 испитаник, тј. 47,33%), укупно 76 испитаника (50,66%) ријетко, често и увијек крше овај принцип, при чему је заступљеност става *увијек* бројчано и процентуално најизраженија (35 испитаника, тј. 23,33%). Принцип правде никада не крши 76 новинара (50,67%), док га укупно 70 новинара (49,33%) различитим интензитетом крши с најучесталијом заступљеношћу става *увијек* (34 испитаника, тј. 22,67%).

Интензитет кршења принципа новинарске етике анализиран је у односу на различите субузорке, јер је на основу вриједности  $p = .023$  (анализе MANOVA) и  $p = .025$  (дискриминативне анализе) утврђено да између испитаника запослених у различитим медијским организацијама постоји разлика и јасно дефинисана граница. Коefицијент дискриминације показује да разликама између субузорака највише доприносе ставови испитаника у односу на следеће: познавање и примјена принципа новинарске етике (.050), принцип слободе (.037) и принцип објективности (.023). Рачунањем Махаланобисове дистанце између различитих субузорака утврђено је најмање растојање између јавних и комерцијалних медија (дистанца .64), док су најудаљенији цивилни и јавни медији (дистанца 1.06) и комерцијални и цивилни медији (дистанца 1.06).

Елипсе група испитаника приказују однос и карактеристике сваке врста медија према начину њиховог организовања у односу на три најдискриминативнија обиљежја у погледу принципа новинарске етике.



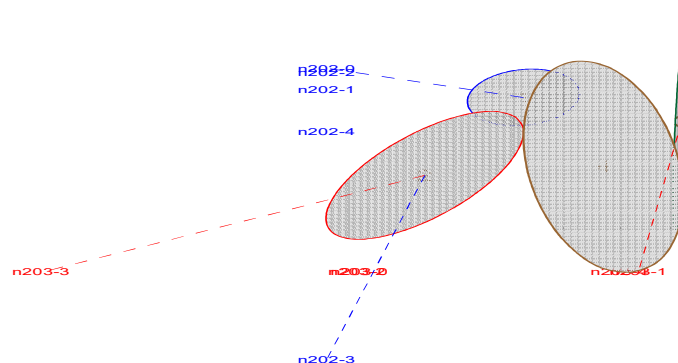
**Графикон 1. Елипсе група испитаника у односу на став „познавање и примјена принципа новинарске етике“ и став „принцип слободе“**



Легенда: комерцијални медиј (1), јавни медиј (2), цивилни медиј (3), друго (4), упознат/-а сам са принципима новинарске етике и примјењујем их у свом раду (n19-1), упознат/-а сам са принципима новинарске етике, али ми услови у којима радим онемогућавају њихову примјену (n19-2), упознат/-а сам са принципима новинарске етике, али их не примјењујем у свом раду (n19-3), нисам упознат/-а са принципима новинарске етике и не примјењујем их у свом раду (n19-4), без одговора (n203-0), никада (n203-1), ријетко (n203-2), често (n203-3), увијек (n203-4). Апсциса (хоризонтална оса) је „познавање и примјена принципа новинарске етике“, представљена четворостепенем скалом, а ордината (вертикална оса) је „принцип слободе“ (n203), представљена петостепенем скалом.

Увидом у графикон 1. уочава се да је у односу на осу „познавање и примјена принципа новинарске етике“ за субзорак „друго“ (4) највише заступљен став *нисам упознат/-а са принципима новинарске етике и не примјењујем их у свом раду*, а за субзорак „јавни медиј“ (2) највише је заступљен став *упознат/-а сам са принципима новинарске етике, али их не примјењујем у свом раду*. У односу на осу „принцип слободе“, за субзорак „јавни медиј“ (2) доминира став *често*, а за „цивилни медиј“ (3) доминира став *никада*. Графикон показује да се у погледу оба става преклапају комерцијални медији (1) и медији који припадају другачијем моделу организовања (4), тј. да имају сличне карактеристике.

**Графикон 2. Елипсе група испитаника у односу на став „принцип слободе“ и став „принцип објективности“**



Легенда: комерцијални медиј (1), јавни медиј (2), цивилни медиј (3), друго (4), без одговора (n203-0), никада (n203-1), ријетко (n203-2), често (n203-3), увијек (n203-4), без одг. (n202-0), никада (n202-1), ријетко (n202-2), често (n202-3), увијек (n202-4). Апсциса (хоризонтална оса) је „принцип слободе“ (n203), представљена петостепенем скалом, а ордината (вертикална оса) је „принцип објективности“ (n202), представљена петостепенем скалом.

На основу графичког приказа 2. уочава се да је у односу на осу „принцип слободе” за субузорок „јавни медиј” (2) највише заступљен став *често*, а за субузорок „цивилни медиј” (3) највише је заступљен став *никада*. У односу на осу „принцип објективности”, за субузорок „јавни медиј” (2) доминира став *често*, а за „комерцијални медиј” (1) доминира став *без одговора*.

### Сажетак одговора менаџера медија

Цјеловитијем увиду у интензитет кршења етичких принципа и непоштовања професионалних стандарда, посебно у погледу чиниоца који примарно детерминишу ову тенденцију, значајно су допринијели одговори менаџера медијских организација. Менаџери сматрају да је на медијском простору БиХ и РС остављен велики простор за кршење принципа новинарске етике и за непрофесионално извјештавање. Менаџери тврде да непоштовању етичких принципа доприносе сљедећи чиниоци: изражена политичка инструментализација и поларизација медија, неефикасни механизми саморегулације, недовољно јасно и прецизно дефинисани најзначајнији аспекти новинарске професије и начина функционисања медија, финансијска и морална криза у друштву, неодговорност уредника и власника медија и неприпремљост самих новинара за рад на озбиљним темама. Као посљедице њиховог дјеловања менаџери наводе различите примјере кршења етичких принципа које резултира непрофесионалним и неодговорним новинарством.

На основу одговара уочено је кршење сљедећих етичких принципа и професионалних стандарда: принцип објективности или непристрасности, изношење личног става и приступање темама и саговорницима искључиво у сврху потврђивања личног става или става уредника и власника медија, што резултира доминацијом заговарачког и на коментар оријентисаног новинарства, непрофесионално извјештавање о жртвама насиља, малољетницима и особама са инвалидитетом, злоупотреба малољетника у политичке сврхе, нарушавање права на приватност, коришћење нерелевантних извора и непровјерених чињеница, кршење принципа истинитости и неадекватно поштовање принципа друге стране, које само формално причу чини избалансираном, а притом не доприноси стварном разумијевању тема и проблема о којима се извјештава.<sup>418</sup>

### Дискусија

Медијски простор БиХ и РС уоквирен је правним нормама које детерминишу начин функционисања и дјеловања медија. Поражавајући су резултати који показују да су професионални комуникатори углавном дјелимично упознати са садржајем медијских закона.

<sup>418</sup> Менаџер цивилног медија: *Највише је угрожена непристрасност, имамо доста коментара, личног става, јер новинари често када пишу причу траже неког ко ће им рећи оно што и они сами мисле.* Менаџер профитно-комерцијалног медија: *Идемо ка домену жуте штампе, доста је неистиности, нарочито у области црне хронике. Медији објављују слике жртва насиља или убијених, шокантне наслове, шокантне фотографије, што битно утиче на породице жртва, и пуштање коментара који посјешују говор мржње због што веће посјећености и читаности.* Менаџер профитно-комерцијалног медија: *Губи се непристрасност и право новинарство, не доносите причу, испуните новинарске стандарде, дајете и другу страну, али се из изјава и ставова друге стране не може ништа закључити. То и коришћење дјецe у политичке и пропагандне сврхе.* Менаџер профитно-комерцијалног медија: *Проблематично је преузимање информација са блогова и непровјерених портала и навођење истих као извора, чиме је одговорност са медија и њихових новинара пребачена на блогере и portale за које не можемо тврдити да су релевантни извори у смислу тачних и провјерених информација.* Менаџер профитно-комерцијалног медија: *Губи се објективан приступ, кредибилитет, субјективности је првише, нарочито у мејнстрим медијима.* Менаџер јавног медија: *Проблем недовољне објективности медија и њихове наклоњености једној одређеној политичкој оријентацији. Питање и проблем је уопште могућности за примјењивање основних етичких принципа.* Менаџер цивилног медија: *Медији су спремни да нехотично некога прогласе кривим прије него што се заврши суђење. Такође, квалификовање некога, често у политици, да је криминалац, лопов, давање епитета, то је нешто за шта у одговорном новинарству нема мјеста.*

Такође, с обзиром да је нормирање медија засновано на принципу корегулације, који подразумева да је начин рада професионалних комуникатора, поред правних норми, детерминисан и механизмима саморегулације, тј. етичким кодексима донесеним на нивоу професионалних удружења и саморегулаторног тијела, нису охрабрујући резултати који упућују на углавном дјелимично познавање њиховог садржаја.

За идентификовање нивоа професионализма и слободе у раду новинара, најиндикативнији су резултати о интензитету кршења универзалних етичких принципа. Охрабрујући је податак који показује да највећи број испитаника никада не крши највиши новинарски принцип истиности, али су истовремено поражавајући резултати који показују да се у односу на друге принципе у најизраженијем проценту овај принцип увијек крши. На незадовољавајући ниво развијености новинарског професионализма, такође, упућују резултати који се односе на интензитет кршења принципа објективности и слободе. Њих различитим интензитетом крши више од половине новинара, при чему су међу њима најзаступљенији испитаници који их увијек крше. Принцип правде крши незнатно мање од половине испитаника. У погледу поштовања највиших новинарских принципа може се закључити да новинари различитим интензитетом крше етичке принципе, што истовремено указује на низак ниво новинарског професионализма. Најучесталије кршење принципа објективности и принципа слободе идентификовано је у јавним медијима, којима су у односу на друге субзорке у том смислу најприближнији комерцијални медији. Ове принципе у највећем проценту никада не крше новинари запослени у цивилним медијима.

Интерпретација резултата упућује на то да је професионална етика као посебан аспект когнитивне базе новинарства у значајној мјери угрожена, јер око половине испитаника различитим интензитетом крши највише новинарске принципе. Нарочито је забрињавајућа учесталост става *увијек*, који је након става *никада* најзаступљенији у односу на сваки од наведених принципа новинарске етике. Њихово континуирано или спорадично кршење показатељи су ниског нивоа новинарског професионализма. У овом контексту значајни су и одговори менаџера медија, на основу којих се може закључити да овим тенденцијама доприносе различити спољашњи и унутрашњи агенси, међу којима су најзаступљенији политички притисци и непрофесионализам новинара, уредника и самих менаџера медија.

### Закључна разматрања

Иако дјеловање медија засновано на професионалним стандардима и етичким принципима представља један од значајних предуслова за остваривање појединих људских права, евидентно је да је на медијском простору БиХ и РС овај предуслов угрожен факторима различите природе. Наиме, полазећи од права на слободан приступ информацијама, уочава се да је ово право угрожено у погледу нивоа њихове истинитости и објективности, што доводи до изражене тенденције пласирања дезинформација, непотпуних и непровјерених медијских садржаја. Сходно томе, поставља се питање да ли је данас ријеч о праву на слободан приступ информацијама или дезинформацијама. Бројни су чиниоци који онемогућавају развијање концепта професионалног новинарства и дјеловања медија у виду притисака интерних и екстерних социјалних и информационих агенса који резултирају различитим облицима инструментализације медија (Kuprešanin Vukelić, 2022).

У раду је констатована заступљеност правних и етичких норми које уоквиравају медијски простор обухваћен истраживањем и које својим садржајем нормирају остваривње слободе медија и изражавања, као и право на приступ истинитим, провјереним и потпуним информацијама. Међутим, уочава се и то да је медијска регулатива анахрона, тј. да није усклађена са актуелним и доминантним тенденцијама у сфери медија. Такође, у раду је констатовано да у односу на период истраживања до данас медијска политика на простору БиХ и РС није била усмјерена на ревидрање постојећих или доношење нових норматива усмјерених ка оснаживању слободе медија и да се сходно томе нису догодиле значајније промјене у остваривању њихове слободе, аутономије и подизању нивоа њиховог професионализма. С друге стране, може се очекивати да ће актуелна иницијатива усмјерена на ревидирање Закона о заштити од клевете РС у погледу криминализације клевете, имати далокесежније посљедице у овом погледу, које ће зависти од тога да ли ће овај инструмент бити коришћен као механизам подизања нивоа

одговорности у јавном информисању или ће доћи до његове злоупотребе и додатног нарушавања слободе медија.

Полазна претпоставка у раду је потврђена из различитих перспектива, тј. на основу самоперцепције новинара о (не)поштовању професионалних стандарда и принципа новинарске етике, потом самоперцепције менаџера медија о интензитету њиховог кршења и чионицама који томе доприносе, као и на основу првобитно анализираних садржаја докумената који нормирају слободу медија и изражавања. Закључује се да су медији у БиХ и РС декларативно слободни, али да је примјена професионалних и етичких стандарда на којима се заснива концепт слободног дјеловања медија усмјереног ка остваривању универзалних људских права у пракси проблематична.

### Литература:

1. Centre for Media Pluralism and Media Freedom (2022). *Monitoring media pluralism in the digital era*. <https://cmpf.eui.eu/media-pluralism-monitor/>
2. Džihana, Amer (2022). Regulacija medija. *Medijsko parvo: Okvir za slobodno i odgovorno djelovanje medija*, 63-89. Sarajevo: Centar za promociju civilnog društva.
3. Generalna skupština UN (1948/1971). *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*.
4. Kornj, Daniel (1999). *Etika informisanja*. Beograd: Clio.
5. *Krivični zakon Bosne i Hercegovine* „Službeni glasnik BiH“, br. 3/2003.
6. *Krivični zakon Brčko distrikta BiH* „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 12/2020.
7. *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine* „Službene novine F BiH“, br. 36/2003.
8. Kuprešanin Vukelić, Anđela (2022). Opstruktivni mehanizmi u demokratizaciji medija i unapređivanju medijskog pluralizma u Bosni i Hercegovini. *DHS - Društvene i humanističke studije*, godina VII, broj 2 (19), 749-768. Tuzla: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.
9. Popadić, Dragan, Žezelj, Iris i Pavlović, Zoran (2018). *Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Beograd : Clio.
10. Rus-Mol, Štefan i Zagorac Keršerer, Ana (2014). *Novinarstvo*. Beograd: Clio.
11. Savjet Evrope (1953). *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*.
12. Trninić, Dragana & Kuprešanin Vukelić, Anđela (2021). Privacy on the Internet Concerning Generation Z in Bosnia and Hercegovina. *Media Literacy and Academic Research*, Vol. 4, No. 1, April 2021, ISSN: 2585-8726 (print version), ISSN: 2585-9188 (online version), EV 4956 / 14, 180-198.
13. *Ustav Bosne i Hercegovine*, Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i „Službeni glasnik BiH“ br. 25/2009.
14. *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine* „Službene novine BiH“, br.1/1994, 13/1997, 16/2002, (...), 88/2008.
15. *Zakon o komunikacijama* „Službeni glasnik BiH“, broj 31/03.
16. *Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini* „Službeni glasnik BiH“ br. 28/00.
17. *Zakon o slobodi pristupa informacijama u Federaciji Bosne i Hercegovine* "Službene novine Federacije BiH", br. 32/2001.
18. *Zakon o јавном информисању* „Службени гласник РС“ бр. 10/97
19. *Закон о слободи приступа информацијама* „Службени гласник РС“ бр. 20/01.
20. *Кривични закон Републике Српске* „Службени гласник РС“, бр. 49/2003.
21. Купрешанин Вукелић, Анђела (2018). *Информационе детерминанте медијског система Републике Српске у глобалној медијасфери*. Докторска дисертација.
22. Купрешанин Вукелић, Анђела, Ђурић, Зоран и Савић, Милорад (2022). *Анализа стања испуњавања обавеза даваоца приступа интернету у погледу заштите малољетника, прегледа међународне праксе и препорука за унапређење регулаторног оквира БиХ*. Регулаторна агенција за комуникације. [https://medijskapismenost.ba/wp-content/uploads/2022/07/analiza\\_s.pdf](https://medijskapismenost.ba/wp-content/uploads/2022/07/analiza_s.pdf)
23. Милетић, Мирко (2014). *Структура и динамика медијског система Србије: хрестоматија*. Београд: Јасен.
24. Савјет за штампу и онлајн медије (1999/2022). *Кодекс за штампане и онлајн медије*.
25. *Устав Републике Српске* „Службени гласник Републике Српске“ бр. 21/1992.



## **FREEDOM OF THE MEDIA AND UNIVERSAL HUMAN RIGHTS**

### **Summary**

*In the domain of the media, a prominent position is reserved for universal human rights that imply the right to freedom of thought and expression, as well as the fact that every human being is entitled to demand, receive, and disseminate information and ideas through any means available, including public media, and regardless of borders. The UN Universal Declaration on Human Rights is one of key international documents within the context of the media regulation, that is, the harmonisation of the respective national legislation regulating the area with the aforementioned document. Taking this as a starting point, the paper focuses on an analysis of the respective media legislation in Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska in relation to the said declaration and on examining the extent to which principles of free operation of professional communicators are respected, including the principles that imply primary indicators of the level of their appreciation, such as the principles of veracity, objectivity, and justice. The paper aims at determining the normative context and the actual state of the affairs in journalistic practice in Bosnia and Herzegovina and in the Republic of Srpska in terms of respecting the principle of freedom as a necessary requirement for professional performance of the media, that is, for its professional performance in public interest. In contemporary society, the professional and free media represents a significant prerequisite for the exercise of human rights, since it, as the dominant source of information, implies numerous functions which, depending on the level of its freedom and professionalism, may, on the one hand, prove socially beneficial, or, on the other, troublesome within the context of contribution to social values and interests. In this respect, the media, if used properly and responsibly, the media represents one of major prerequisites of modern-day education. In accordance with the subject matter and the goals stated, the research is based on three techniques: a thematic analysis of the national regulatory and self-regulatory framework relevant for the exercise of the freedom of media, a questionnaire, and an interview.*

**Keywords:** *journalism, the media, universal human rights, the media legislation, journalism ethics.*